

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અને અધ્યેતા એક અભ્યાસ

A Study in Educational Psychology and Students

ડૉ. હિનાબેન ડી.રાવલ

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર ઓફ ટીચર એજ્યુકેશન
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અમદાવાદ

મનીશ દૂબે

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર ઓફ ટીચર એજ્યુકેશન
ડૉ.બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી
અમદાવાદ

સારાંશ

આજની ભાવી પેઢી શિક્ષણ મેળવવાની શરૂઆત કરે ત્યારથી જ અમને સરળતાથી જીવન જીવવામાં ઉપયોગી બને એ મુજબનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. એ માટે શિક્ષણની વિવિધ શાખાઓમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન શાખાનો ઉદ્ભવ થયો. માટે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ મનોવિજ્ઞાનની જ એક શાખા છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષણ સાથે સંબંધ ધરાવતું મનોવિજ્ઞાન છે, જે શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિએ કરેલા વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ અધ્યેતા અધ્યયન શા માટે અને કેવી રીતે કરે છે તેનો અભ્યાસ કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અધ્યયન પ્રક્રિયા માટે અધ્યેતા માટે જરૂરી મનોવૈજ્ઞાનિક સિધ્ધાંતો, નિયમોની રચના કરે છે. જન્મથી વૃધ્ધાવસ્થા સુધી વ્યક્તિ શું શું શીખે છે અને કેવા અધ્યયન અનુભવો મેળવે છે અને અધ્યયન અનુભવો કઈ રીતે જીવન ઉપયોગી બને છે તેનો અભ્યાસ કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ મનોવિજ્ઞાનના તથ્યો અને સિધ્ધાંતોની ચકાસણી કરીને શિક્ષણની પ્રક્રિયાને અસરકારક બનાવવા ઉપયોગ કરે છે. જેથી અધ્યેતાલક્ષી શિક્ષણ પ્રાપ્ત થઈ શકે. અધ્યેતાના વર્તન સમસ્યાઓનું પૃથક્કરણ કરી એના મનોવૈજ્ઞાનિક ઉપાયો સૂચવે છે. તેમજ વ્યક્તિના અનુકુલન અને અપાનુકુલન અંગે ઉભા થતા પ્રશ્નોના ઉકેલ વ્યક્તિ અભ્યાસને આધારે સૂચવે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અધ્યેતા માટે એક સામાન્ય, વિકાસલક્ષી, સામાજિક મનોવિજ્ઞાન, વ્યક્તિત્વ મનોવિજ્ઞાન, સૈધ્ધાંતિક અને વ્યવહારુ શિક્ષણ શાસ્ત્રના જ્ઞાન પર આધારિત જ્ઞાનની આંતરશાખાકીય સ્વતંત્ર શાખા છે. તેની રચના અને વિકાસનો પોતાનો ઇતિહાસ છે, જેનું વિશ્લેષણ આપણને તેના અભ્યાસના વિષયના સાર અને વિશિષ્ટતાઓને સમજવાની મંજૂરી આપે છે. આમ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં અધ્યેતાના સર્વાંગી વિકાસમાં અસરકારક, હેતુબદ્ધ પ્રક્રિયા કરતા એક વિષય તરીકે કાર્ય કરી રહ્યું છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અ શિક્ષકોને વર્ગખંડમાં અધ્યેતાકેન્દ્રી અધ્યાપન માટે માર્ગદર્શન પૂરું પડે છે. પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓનો શિક્ષણ દરમિયાન વિનિયોગ જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં અધ્યેતાને અધ્યાપકે સમજવું, વિવિધ સમસ્યાઓના ઉકેલ, અધ્યેતાને ચિંતામાંથી મુક્તિ, નવીન જગ્યાએ અનુકુલન સાધવાનું કૌશલ્ય, વિદ્યાર્થીના બૌદ્ધિક અને વ્યક્તિગત વિકાસના સ્તર અને સ્વરૂપો, શિક્ષણ અને શિક્ષણની પદ્ધતિઓ (સહકાર, શિક્ષણના સક્રિય સ્વરૂપો, વગેરે) વચ્ચેના સંબંધનું નિર્ધારણ આ મુજબની તમામ ક્રિયાઓમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન આજે અધ્યેતાના સર્વાંગી વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. જે વર્તમાન સમય માટે ખુબજ ઉપયોગી છે.

યાવીરૂપ શબ્દો: મનોવિજ્ઞાન, અનુકુલન-અપાનુકુલન, વિરોધાભાસ, અધ્યયન નીપજો, આંતરક્રિયા,

❖ પ્રસ્તાવના -

વર્તમાન સમય તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ તો આજે શિક્ષણનો વ્યાપ દરેક કક્ષા માટે જીવનનો એક અનિવાર્ય ભાગ બની ગયો છે. આજના સમયમાં મનુષ્ય એ પોતાના અસ્તિત્વને સમય સાથે ટકાવી રાખવા માટે પોતાના જીવન ઉપયોગી વ્યવહારો કરવા માટે તેમજ સમાજના લોકો સાથે સમાયોજન સાધવા માટે દરેક વ્યક્તિ માટે આધુનિક સમયને અનુકુળ શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું એ આવશ્યક બની ગયું છે. માટે આજની ભાવી પેઢી શિક્ષણ મેળવવાની શરૂઆત કરે ત્યારથી જ એમને સરળતાથી જીવન જીવવામાં ઉપયોગી બને એ મુજબનું શિક્ષણ આપવું જોઈએ. એ માટે શિક્ષણની વિવિધ શાખાઓમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન શાખાનો ઉદ્ભવ થયો. માટે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ મનોવિજ્ઞાનની જ એક શાખા છે. અધ્યેતાના મનનો અભ્યાસ કરવા માટે શિક્ષણને મનોવિજ્ઞાન સાથે જોડવું એ ખુબજ અનિવાર્ય છે. શિક્ષણની પ્રક્રિયા શરુ કર્યા પહેલા અધ્યેતાની વચકક્ષા

અનુસાર, તેની રસ અને રુચિ, માનસીક સ્થિતિ, ક્ષમતા, મનોવલણ, તેની આસપાસનું વાતાવરણ, અધ્યેતાનું વ્યક્તિત્વ, અધ્યેતા વચ્ચેના વ્યક્તિગત તફાવતો આ તમામ બાબતોનો અભ્યાસ કરી અધ્યેતાને અધ્યયન પૂરું પડવું જોઈએ, શિક્ષણ શાખાઓમાં આ કાર્ય શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન શાખા કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન શૈક્ષણિક કક્ષાએ માનસની રચના અને વિકાસનું વિજ્ઞાન છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની રચનાની શરૂઆત ૧૯ મી સદીના છેલ્લા ત્રીજા ભાગમાં થઈ છે. શિક્ષણશાસ્ત્રીય મનોવિજ્ઞાન શબ્દ ૧૮૭૭ માં દેખાયો તે રશિયન મનોવિજ્ઞાની અને શિક્ષક પી.એફ.દ્વારા રજૂ કરવામાં આવ્યો હતો. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનને સ્વતંત્ર વૈજ્ઞાનિક દિશા તરીકે ઓળખવામાં આવી. બાળકોની રસ-રુચિ તેમજ વૈવિધ્યને સમજવા માટે શિક્ષણની પ્રક્રિયાને મનોવિજ્ઞાન સાથે સાંકળવામાં આવ્યું. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અને વાતાવરણ અધ્યેતાના માનસપટ પર ખુબજ પ્રભાવ પડે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ માનવવર્તન પર અવલંબે છે માટે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એટલે શું ? અને તેનો વાતાવરણના માધ્યમથી અધ્યેતા પર કેવી અસર થાય છે તેનો અભ્યાસ ખુબજ જરૂરી છે. જેના વિષે વિગતે જોઈએ.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની સંકલ્પના :

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષણ સાથે સંબંધ ધરાવતું મનોવિજ્ઞાન છે, જે શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિએ કરેલા વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે. જે માનવ વર્તનના અભ્યાસ સાથે સંકળાયેલ વિષય છે. સ્કીનરના મત મુજબ "શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં થતા માનવ વર્તન સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

"કો અને કો ના મત મુજબ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વ્યક્તિના જન્મથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધીના અનુભવોનું વર્ણન કરી તેની સમજૂતી આપે છે. Educational Psychology describes and explains the learning experience of an individual from birth to old age.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની વિવિધ પરીભાષાઓના અર્થને સ્પષ્ટ કરે છે.

(૧) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન જુદી જુદી શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિઓમાં વ્યક્તિના વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે. જ્ઞાન, સમજ, કૌશલ્ય

કેળવવું, રસ, રુચિ, વલણ કેળવવું વગેરે શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં વ્યક્તિ કેવી રીતે વર્તન કરે છે. એ રસનો વિષય બની

રહે છે.

(૨) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ અધ્યેતા અધ્યયન શા માટે અને કેવી રીતે કરે છે તેનો અભ્યાસ કરે છે.

(૩) અધ્યયન પ્રક્રિયા માટે અધ્યેતા માટે જરૂરી મનોવૈજ્ઞાનિક સિધ્ધાંતો, નિયમોની રચના કરે છે.

(૪) જન્મથી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી વ્યક્તિ શું શું શીખે છે અને કેવા અધ્યયન અનુભવો મેળવે છે અને અધ્યયન અનુભવો

કઈ રીતે જીવન ઉપયોગી બને છે તેનો અભ્યાસ કરે છે.

(૫) વ્યક્તિ પરિપક્વતા પછી જીવનના કયા હેતુ શીખે છે અને અભ્યાસ કરે છે.

(૬) શિક્ષણ સંબંધિત અધિકૃત સંશોધન હાથ ધરી સિધ્ધાંતો અને નિયમો તારવે છે. જે શિક્ષણની પ્રક્રિયા માટે ખુબજ

ઉપયોગી બની રહે છે.

(૭) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અધ્યયન પ્રક્રિયા શીખવાની પરિસ્થિતિ અને શીખનારનો અભ્યાસ કરે છે. આ સમગ્ર બાબતોને વધારે સારી રીતે સમજવાનો અને સફળ બનાવવાનો અભિગમ સૂચવે છે.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ :

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષણની સમગ્ર પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ કરતું વિજ્ઞાન છે. જે શૈક્ષણિક પરિસ્થિતિમાં અધ્યેતાના વર્તનનો અભ્યાસ કરે છે. વર્તનના અભ્યાસ માટે જુદી જુદી પરિસ્થિતિઓનું નિર્માણ કરે છે. તેમજ તેનો ઉપયોગ કરે છે. વર્તનના અભ્યાસને લીધે ઉત્કલ્પનાઓ રચી તેની ચકાસણી કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ મનોવિજ્ઞાનના તથ્યો અને સીધાંતોની ચકાસણી કરીને શિક્ષણની પ્રક્રિયાને અસરકારક બનાવવા ઉપયોગ કરે છે. જેથી અધ્યેતાલક્ષી શિક્ષણ પ્રાપ્ત થઈ શકે. અધ્યેતાના વર્તન સમસ્યાઓનું પૃથક્કરણ કરી એના મનોવૈજ્ઞાનિક ઉપાયો સૂચવે છે. તેમજ વ્યક્તિના અનુકુલન અને અપાનુકુલન અંગે ઉભા થતા પ્રશ્નોના ઉકેલ વ્યક્તિ અભ્યાસને આધારે સૂચવે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન પ્રયોગ અને સંશોધન પર આધારિત ક્ષેત્ર તરીકે વિકસી રહ્યું છે. જે વ્યક્તિ વ્યક્તિ વચ્ચેની આંતરક્રિયા, વ્યક્તિ અને જૂથના સંબંધો, વાતાવરણના વિકાસ પર થતી અસરો, બુધ્ધિ, સિધ્ધિ, પ્રેરણા સમસ્યાઓનું નિદાન, ઉપચાર અને અપવાદરૂપ બાળકોના શિક્ષણ સાથે વિષયો અનુસાર મુલ્યાંકન પદ્ધતિનો અભ્યાસ સ્વતંત્ર રીતે કરવાનું કાર્ય કરે છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વર્ગશિક્ષણની સમગ્ર પરિસ્થિતિને આવરી લે છે. જેમાં શીખવાની પ્રક્રિયા, શીખવાની પ્રક્રિયા, અધ્યેતાની અધ્યયન તત્પરાત, અધ્યયન અનુભવો, અધ્યયન નીપજો, અધ્યેતાની પરિપક્વતા

,વ્યવસ્થા,અનુકુળ પરિસ્થિતિઓ , અધ્યેતાની શીખવાની ઢબ ,વગેરે બાબતો સાથે શીખનાર અને શીખવનાર બંનેને સમજ છે અને શિક્ષણ પ્રક્રિયાને વધારે જીવંત અને અસરકારક બનાવે છે. તેમજ અધ્યયન ચીરસ્થાયી અને લાભકારક બને છે.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અધ્યેતા માટે એક વિષય તરીકે :

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષણ અને ઉછેરની મનોવૈજ્ઞાનિક પેટર્નનો અભ્યાસ છે, વિદ્યાર્થી, શિક્ષક અને આ તાલીમ અને શિક્ષણનું આયોજન કરનારની બાજુથી (એટલે કે, શિક્ષક, શિક્ષકની બાજુથી).ભણતર અને તાલીમએક શિક્ષણશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિના વિવિધ, પરંતુ પરસ્પર સંબંધિત પાસાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. વાસ્તવમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષક અને અધ્યેતા બંને શિક્ષણની પ્રક્રિયાને હંમેશા એકસાથે લાગુ કરવામાં આવે છે, તેથી શિક્ષણમાંથી પ્રક્રિયા અને પરિણામો તરીકે શીખવાની વ્યાખ્યા કરવી લગભગ અશક્ય છે. બાળકને ઉછેરતા હંમેશા તેને કંઈક શીખવીએ છીએ, જ્યારે શીખવતા હોય ત્યારે, તેને તે જ સમયે શિક્ષિત કરીએ છીએ. પરંતુ શિક્ષણશાસ્ત્રના મનોવિજ્ઞાનમાં આ પ્રક્રિયાઓને અલગથી ગણવામાં આવે છે, કારણ કે તે તેમના ધ્યેયો, સામગ્રી, પદ્ધતિઓ , અગ્રણી પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં અલગ છે જે તેમને સાકાર કરે છે. શિક્ષણ મુખ્યત્વે લોકોના આંતરવ્યક્તિત્વ સંદેશાવ્યવહાર દ્વારા હાથ ધરવામાં આવે છે અને વિશ્વ દૃષ્ટિકોણ, નૈતિકતા, પ્રેરણા અને વ્યક્તિના પાત્ર, વ્યક્તિત્વના લક્ષણોની રચના અને માનવ ક્રિયાઓના વિકાસના ધ્યેયને અનુસરે છે. શિક્ષણ વિવિધ પ્રકારની સૈધ્ધાંતિક,અનુભવાત્મક અને વ્યવહારિક પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા અનુભવાય છે. બાળકના બૌદ્ધિક અને જ્ઞાનાત્મક વિકાસ તરફ તાલીમ અને શિક્ષણની વિવિધ પદ્ધતિઓ મહત્વની બાબત ગણાય છે. શિક્ષણની પદ્ધતિઓ વ્યક્તિની ઉદ્દેશ્ય વિશ્વની સમજ અને સમજ પર આધારિત છે, ભૌતિક સંસ્કૃતિ અને ઉછેરની પદ્ધતિઓ વ્યક્તિ, માનવ નૈતિકતા અને આધ્યાત્મિક સંસ્કૃતિ દ્વારા વ્યક્તિની સમજ અને સમજ પર આધારિત છે.

બાળક માટે, શિક્ષણ અને તાલીમની પ્રક્રિયામાં તે જે છે તે વિકસાવવા, રચવા, બનવા કરતાં વધુ કુદરતી કંઈ નથી. શિક્ષણ અને તાલીમ શિક્ષણશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિની સામગ્રીમાં શામેલ છે. ઉછેર બાળકના વ્યક્તિત્વ અને વર્તન પર સંગઠિત હેતુપૂર્ણ પ્રભાવની પ્રક્રિયા છે. બંને કિસ્સાઓમાં, તાલીમ અને શિક્ષણ ચોક્કસ વિષય (વિદ્યાર્થી, શિક્ષક) ની વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિઓ તરીકે કાર્ય કરે છે. પરંતુ તેમને શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીની સંયુક્ત પ્રવૃત્તિ તરીકે ગણવામાં આવે છે, પ્રથમ કિસ્સામાં આપણે શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓ અથવા શિક્ષણ (વિદ્યાર્થી) વિશે વાત કરી રહ્યા છીએ. બીજામાં, શિક્ષકની શિક્ષણશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ અને વિદ્યાર્થીની શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓના સંગઠન, ઉત્તેજના અને સંચાલનના કાર્યોના પ્રદર્શન પર,સામાન્ય રીતે શિક્ષણ અને તાલીમની પ્રક્રિયા પર વાત કરવામાં આવી છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અધ્યેતા માટે એક સામાન્ય, વિકાસલક્ષી, સામાજિક મનોવિજ્ઞાન, વ્યક્તિત્વ મનોવિજ્ઞાન, સૈધ્ધાંતિક અને વ્યવહારુ શિક્ષણ શાસ્ત્રના જ્ઞાન પર આધારિત જ્ઞાનની આંતરશાખાકીય સ્વતંત્ર શાખા છે. તેની રચના અને વિકાસનો પોતાનો ઇતિહાસ છે, જેનું વિશ્લેષણ આપણને તેના અભ્યાસના વિષયના સાર અને વિશિષ્ટતાઓને સમજવાની મંજૂરી આપે છે. આમ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષણની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં અધ્યેતાના સર્વાંગી વિકાસમાં અસરકારક, હેતુબદ્ધ પ્રક્રિયા કરતા એક વિષય તરીકે કાર્ય કરી રહ્યું છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન શિક્ષણ અને શીખવાની પ્રક્રિયાઓ સાથે સંબંધિત પદ્ધતિઓ અને સિધ્ધાંતો લાગુ કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એક મનોવિજ્ઞાનના વિષય તરીકે વૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ સાથે સંબંધિત છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અ શિસ્ત સાથે સંબંધ ધરાવે છે.શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અ અધ્યેતાને નવીન જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવવા માટે અધ્યાપકને મદદરૂપ થાય છે. અને અધ્યેતાને પ્રોત્સાહન પૂરું પાડે છે.તેમજ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ અધ્યેતાના વર્તનમાં વિકાસાત્મક પરિવર્તન લાવવામાં સક્ષમ કાર્યક્ષમ ભૂમિકા ભજવે છે.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એક વિજ્ઞાન તરીકે –

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન વિજ્ઞાનની એક સ્વતંત્ર શાખા છે.જે વિકાસલક્ષી મનોવિજ્ઞાન અને શ્રમ મનોવિજ્ઞાન જેવી શાખાઓ સાથે નજીકથી સંકળાયેલી છે.આ બંને વિજ્ઞાન એ સામાન્યતઃ શિક્ષણના હેતુ વ્યક્તિના વિકાસની પ્રક્રિયા સાથે એકબીજા સાથે નજીકથી જોડાયેલા છે. પરંતુ શિક્ષણ શાસ્ત્રના મનોવિજ્ઞાનનો વિષય માત્ર વ્યક્તિનો માનસિક વિકાસ જ નથી પણ પરંતુ તાલીમ અને શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં ભૂમિકા એટલે ચોક્કસ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ.આ પ્રવૃત્તિઓ શીક્ષણશાસ્ત્રના મનોવિજ્ઞાનને શ્રમના મનોવિજ્ઞાનની નજીક લાવે છે.જેનો વિષય આ મજુર પ્રવૃત્તિના પ્રભાવ હેઠળ માનવ માનસનો વિકાસ છે.જે શિક્ષણ શાસ્ત્રની એક પ્રવૃત્તિ છે. જે વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક બંનેના માણસના વિકાસને સીધી અસર કરે છે.

શિક્ષણશાસ્ત્રના મનોવિજ્ઞાનનો વિષય વ્યક્તિના સામાજિક-સાંસ્કૃતિક અનુભવના આત્મસાતીકરણની તથ્યો, પદ્ધતિઓ, દાખલાઓ અને આ જોડાણને કારણે બૌદ્ધિક અને વ્યક્તિગત વિકાસના સ્તરમાં થતા ફેરફારો પણ છે. ખાસ કરીને, શિક્ષણશાસ્ત્રના મનોવિજ્ઞાન જ્ઞાન, કૌશલ્યો અને ક્ષમતાઓમાં નિપુણતાના દાખલાઓ, વિદ્યાર્થીઓમાં સક્રિય સ્વતંત્ર સર્જનાત્મક વિચારસરણીની રચનાના લક્ષણો, માનસિક વિકાસ પર તાલીમ અને

શિક્ષણની અસરવગેરે પરિસ્થિતિઓનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરે છે. વ્યક્તિત્વની લાક્ષણિકતાઓ અને શિક્ષકની પ્રવૃત્તિઓ. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની મુખ્ય સમસ્યાઓ હંમેશા નીચેની રહી છે:

1. તેના મનોવૈજ્ઞાનિક વિકાસ સાથે બાળક પર સભાન સંગઠિત શિક્ષણશાસ્ત્રના પ્રભાવનો સંબંધ.
2. વય-સંબંધિત પેટર્ન અને વિકાસની વ્યક્તિગત લાક્ષણિકતાઓ અને શિક્ષણ અને ઉછેરની પદ્ધતિઓનું સંયોજન જે વય શ્રેણીઓ અને ચોક્કસ બાળકો માટે શ્રેષ્ઠ છે.
3. બાળકના માનસના વિકાસમાં સંવેદનશીલ સમયગાળાની શોધ અને સૌથી અસરકારક ઉપયોગ.
4. સભાન ઉછેર અને શિક્ષણ માટે બાળકોની મનોવૈજ્ઞાનિક તત્પરતા.
5. શિક્ષણશાસ્ત્રની ઉપેક્ષા.
6. શીખવા માટે વ્યક્તિગત અભિગમની ખાતરી કરવી.

વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનની દરેક શાખાનો વિષય તેની વિષયોનું માળખું પણ નક્કી કરે છે, એટલે કે આ વિજ્ઞાનમાં સમાવિષ્ટ વિભાગો. પરંપરાગત રીતે, શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની રચનામાં ત્રણ વિભાગો છે: 1) શિક્ષણનું મનોવિજ્ઞાન; 2) શિક્ષણનું મનોવિજ્ઞાન; 3) શિક્ષણશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિનું મનોવિજ્ઞાન અને શિક્ષકનું વ્યક્તિત્વ. જો કે, આવા વર્ગીકરણ વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિત્વ અને પ્રવૃત્તિને ધ્યાનમાં લેવાથી બાકાત રાખે છે. ખરેખર, "શિક્ષણ" શબ્દ જ્ઞાનને આત્મસાત કરવા અને કૌશલ્યો વિકસાવવા માટે શિક્ષક દ્વારા વિદ્યાર્થી પર પડેલી અસરને દર્શાવે છે, એટલે કે, શિક્ષકને સક્રિય પક્ષ, પ્રવૃત્તિનો વિષય અને વિદ્યાર્થીને પ્રભાવના પદાર્થ તરીકે ગણવામાં આવે છે. "શિક્ષણ" ની વિભાવનાનો અર્થ એ પણ છે કે શિક્ષક પર તેનામાં ચોક્કસ મનોવૈજ્ઞાનિક ગુણધર્મો અને ગુણો રચવા માટે કે જે શિક્ષક માટે ઇચ્છનીય છે, એટલે કે, બાળક ફરીથી પોતાને એવા પદાર્થની ભૂમિકામાં શોધે છે જેને પ્રભાવિત કરવાની જરૂર છે. ચોક્કસ રીતે, અને આ વિષયમાં માત્ર એક અલગ મુદ્દો સ્વ-શિક્ષણ માનવામાં આવે છે.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની રચના

તે વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનની આ શાખામાં સમાવિષ્ટ વિભાગો. પરંપરાગત રીતે ભાગ તરીકે ગણવામાં આવે છે જેમાં મુખ્યત્વે ત્રણ વિભાગો જોવા મળે છે.

1. શિક્ષણની મનોવિજ્ઞાન; 2. શિક્ષણનું મનોવિજ્ઞાન; 3. - શિક્ષકનું મનોવિજ્ઞાન. અથવા વધુ વ્યાપક રીતે:
 1. શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિનું મનોવિજ્ઞાન;
 2. શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિ અને તેના વિષયનું મનોવિજ્ઞાન;
 3. શિક્ષણશાસ્ત્રની પ્રવૃત્તિ અને તેના વિષયનું મનોવિજ્ઞાન;
 4. શૈક્ષણિક અને શિક્ષણશાસ્ત્રીય સહકાર અને સંચારનું મનોવિજ્ઞાન.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું કાર્યક્ષેત્ર :

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના કાર્યક્ષેત્રમાં ત્રણ બાબતો મહત્વની છે. (૧) અધ્યેતા (૨) અધ્યયન પ્રક્રિયા (૩) અધ્યયન પરિસ્થિતિ. અધ્યેતાના વૃદ્ધિ, વિકાસ, વિકાસાત્મક તબક્કાઓ પર વારસો અને વાતાવરણની અસર થાય છે. શારીરિક વિકાસ, સાંવેગિક વિકાસ, બુદ્ધિ, રસ, રુચિ, વલણ, અભિયોગ્યતા કૌશલ્યો અને વ્યક્તિત્વ વિકાસ સાથે વ્યક્તિગત તફાવતો, અનુકૂલન અને માર્ગદર્શન જેવી અધ્યેતાકેન્દ્રી બાબતોનો સમાવેશ થાય છે. અધ્યયન પ્રક્રિયામાં શીખવાની પ્રક્રિયાનો અર્થ, અધ્યયનના લક્ષણો, સિધ્ધાંતો, સ્વરૂપ, અધ્યયનના પ્રકારો, થોર્નડાઈકનો જોડાણવાદનો સિધ્ધાંત, પ્રયત્ન અને ભૂલ દ્વારા શિક્ષણ, ગેસ્ટાલ્ટવાદ, આંતરસૂઝ દ્વારા શિક્ષણ વગેરે શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રયોગોના માધ્યમથી અધ્યેતાને શિક્ષણ તેમજ અનુભવો દ્વારા માર્ગદર્શન આપી શકાય છે. અધ્યયન પરિસ્થિતિ વિશે સમજીએ તો અધ્યયનને અસર કરતા પરિબળો, અધ્યેતા અને અધ્યાપક વચ્ચેની આંતરક્રિયા, પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓના ઉપયોગની માહિતી, અસરકારક અધ્યયન-અધ્યાપન માટે જરૂરી બાબતો, અપવાદરૂપ બાળકો માટેનું શિક્ષણ, સમાયોજનની સમસ્યાઓ અને યોગ્ય માર્ગદર્શન દ્વારા સમસ્યાઓનો ઉકેલ લાવવાનું કાર્યક્ષેત્ર શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું છે. આ સિવાય શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું કાર્યક્ષેત્રમાં મુક્યાકન પણ આવે છે અધ્યેતાલક્ષી વિકાસ માટે જે હેતુઓ નક્કી કરવામાં આવ્યા હોય તે પૂર્ણ થયેલ છે કે નહિ તે માટે અધ્યેતાના જ્ઞાનનું મુલ્યાંકન પણ કરવામાં આવે છે. તેમજ અધ્યાપક દ્વારા અધ્યેતાને વાતાવરણ સાથે અનુકૂલન સાધવા માટેનું માર્ગદર્શન આપવાનું કામ પણ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના કાર્યક્ષેત્રમાં આવે છે. આમ અધ્યેતાના સર્વાંગી વિકાસ માટે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું કાર્યક્ષેત્ર વિશાળ ફલક પર વિસ્તાર પામ્યું છે.

❖ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના અધ્યેતાલક્ષી કાર્યો:

- 1) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ શિક્ષકોને વર્ગખંડમાં અધ્યેતા કેન્દ્રી અધ્યાપન માટે માર્ગદર્શન પૂરું પડે છે. વર્ગખંડમાં વિવિધ સિધ્ધાંતોનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરી શકાય તે શીખવે છે.
- 2) શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક એ અધ્યેતાને સમજવામાં મદદરૂપ થાય છે. અધ્યેતાની બદલાતી જતી જરૂરિયાતના સંદર્ભમાં
- 3) અધ્યેતાને અધ્યાપક સમજી શકે તે માટે મદદરૂપ થતી શિક્ષણની એક શાખા તરીકે કાર્ય કરે છે.
- 4) વર્ગખંડ અધ્યાપન દરમિયાન અધ્યેતાને પડતી મુશ્કેલીઓ, મૂંઝવણ વગેરેને જાણી તેમની સમસ્યાઓનો ઉકેલ કેવી રીતે લાવી શકાય તે બાબતે શિક્ષકોને વાકેફ કરવાનું કાર્ય કરે છે.
- 5) વિવિધ યોગ્ય શૈક્ષણિક પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓનો શિક્ષણ દરમિયાન કઈ રીતે ઉપયોગ કરવો અને અધ્યાપન અસરકારક કઈ રીતે કરાવવું તે અંગેનું માર્ગદર્શન પૂરું પડે છે.
- 6) શિક્ષણ સાથે સંકળાયેલ સહ અભ્યાસિક પ્રવૃત્તિઓ, શૈક્ષણિક કાર્યક્રમો તેમજ સામાજિક કાર્યક્રમોમાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના સિધ્ધાંતોનો ઉપયોગ કરવાની શીખવે છે.
- 7) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ વિદ્યાર્થી- વિદ્યાર્થી, વિદ્યાર્થી-શિક્ષક, વિદ્યાર્થી- શિક્ષક અને સમજ વચ્ચેના પરસ્પર સંબંધોની ગરિમા જાળવવા માટે સંબંધસૂચક મનોવૈજ્ઞાનિક ઘટકોની સમજ પૂરી પડે છે. અધ્યેતાના માનવસંબંધોની કેળવણી એ અન સર્વાંગી વિકાસ માટે અનિવાર્ય અંગ બની રહે છે.
- 8) શિક્ષકના મનમાં ચાલતા વિચારો, સંઘર્ષો, ખેચાણ, મૂંઝવણ, વગેરે સમસ્યાઓનો સંભવિત ઉકેલ શોધવામાં શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન મદદરૂપ થાય છે.
- 9) વર્ગખંડ શિક્ષણ દરમિયાન શિક્ષક તેમજ અધ્યેતાને કેટલીક ચિંતાઓનો સામનો કરવો પડે છે. તેમની એ સમસ્યાઓના ઉકેલ શોધીને તેમને ચિંતામાંથી મુક્ત કરવાનું કાર્ય શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન કરે છે.
- 10) વિદ્યાર્થીના બૌદ્ધિક અને વ્યક્તિગત વિકાસ પર શિક્ષણ અને શિક્ષણના પ્રભાવની પદ્ધતિઓ ખુલાસો;
- 11) વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા સામાજિક સાંસ્કૃતિક અનુભવમાં નિપુણતા મેળવવાની પદ્ધતિઓ અને દાખલાઓનું નિર્ધારણ, તેની રચના, વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિગત મનમાં જાળવણી, વિવિધ પરિસ્થિતિઓમાં તેનો ઉપયોગ;
- 12) વિદ્યાર્થીના બૌદ્ધિક અને વ્યક્તિગત વિકાસના સ્તર અને સ્વરૂપો, શિક્ષણ અને શિક્ષણની પદ્ધતિઓ (સહકાર, શિક્ષણના સક્રિય સ્વરૂપો, વગેરે) વચ્ચેના સંબંધનું નિર્ધારણ.
- 13) વિદ્યાર્થીઓની શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓના સંગઠન અને સંચાલનની સુવિધાઓનો અભ્યાસ અને તેમના બૌદ્ધિક, વ્યક્તિગત વિકાસ પર આ પ્રક્રિયાઓનો પ્રભાવ;
- 14) શિક્ષકની પ્રવૃત્તિના મનોવૈજ્ઞાનિક પાયાનો અભ્યાસ, તેના વ્યક્તિગત મનોવૈજ્ઞાનિક અને વ્યાવસાયિક ગુણો; તાલીમ અને શિક્ષણની પ્રક્રિયામાં માનસ વિકાસના દાખલાઓની ઓળખ.
- 15) શૈક્ષણિક સ્થાન અને સ્તર પર વ્યક્તિ માનસ વિકાસની સફળતા માટેની શરતોની સ્થાપના.
- 16) તાલીમ અને શિક્ષણ દરમિયાન વ્યક્તિના મનોવૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રને પ્રભાવિત કરતા પરિબલોની સ્થાપના શિક્ષણ અને ઉછેરની પ્રક્રિયામાં માણસની કામગીરીની વિશેષતાઓના સંદર્ભમાં અભ્યાસ કરવા માટેની પદ્ધતિઓ અને તકનીકી રચના અને વિકાસ.
- 17) સમાજમાં વૈજ્ઞાનિક જ્ઞાનનું લોકપ્રીયીકરણ કરવું. આમ જોઈએ તો શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના વૈવિધ્ય સભર અને અસંખ્ય કાર્યો જોવા મળે છે.

શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનના મહત્વના પાંચ મુખ્ય કાર્યો નીચે મુજબના છે. જે વાસ્તવમાં પરસ્પર નિર્ભર, આંતરછેદ, આંતરશાખાકીય છે. એટલે કે પરસ્પર એકબીજા સાથે સંકળાયેલા છે અને એકબીજાને અસર કરે છે. જે અધ્યેતા કેન્દ્રી મુખ્ય કાર્યો છે.

- 1) વિદ્યાર્થીની માનસિકતાનો વ્યાપક અભ્યાસ એ એક શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાં દ્વારા કરવામાં આવે છે. આવા સંગઠિત, હેતુપૂર્ણ અભ્યાસ શિક્ષણને શ્રેષ્ઠ બનાવવા અને વ્યક્તિગત અભ્યાસ કરવા માટે, જરૂરી મનોવૈજ્ઞાનિક અને વ્યક્તિગત લાક્ષણિકતાઓની રચનાને પ્રોત્સાહન આપવા, શિક્ષણ અને ઉછેરની પ્રક્રિયાઓ માટે સક્ષમ વ્યવસ્થિત મનોવૈજ્ઞાનિક સમર્થન અને સમર્થન પ્રદાન કરવા માટે જરૂરી છે. અહીં ઘણા ખાનગી અને સામાન્ય મનોવૈજ્ઞાનિક અને સામાજિક-મનોવૈજ્ઞાનિક કાર્યો છે, જેનો ઉકેલ પ્રક્રિયાના મુખ્ય વિષય વિશેના આંતરશાખાકીય અને વ્યવહારિક રીતે મહત્વપૂર્ણ પ્રશ્નો જવાબ આપે છે: "કોણ

શીખે છે(રચના, ઉછેર)?" મોનોઝાયગોટિક ટ્વિન્સના સંભવિત અપવાદ સિવાય, લોકો જન્મથી સમાન નથી. પરંતુ વય સાથે વ્યક્તિગત તફાવતો (વર્તણૂક અને મનોવૈજ્ઞાનિક) ની સંખ્યા અને અવકાશ વધે છે. બાળક જેટલું નાનું છે, તે તેના સાથીદારો સાથે વધુ સમાન છે, જો કે મનોવૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિકોણથી, ગ્રહ પર બે સમાન વ્યક્તિત્વ પણ નથી. દરેક વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિત્વની મનોવૈજ્ઞાનિક લાક્ષણિકતાઓને ઓળખવા અને ધ્યાનમાં લેવા માટે, વ્યક્તિત્વના મનોવૈજ્ઞાનિક બંધારણમાં ઓળખવામાં આવેલા તમામ સાત પરિમાણોનો ઉપયોગ કરવો ઉપયોગી થઈ શકે છે: જરૂરિયાતો, સ્વ-જાગૃતિ, ક્ષમતાઓ, સ્વભાવ, પાત્ર, માનસિક પ્રક્રિયાઓની વિશેષતાઓ, વ્યક્તિનો માનસિક અનુભવ જેમાંથી દરેક શૈક્ષણિક પ્રક્રિયામાં નિર્ણાયક બની શકે છે. ટૂંકમાં જન્મથી બે વ્યક્તિઓ વચ્ચે તફાવત રહેલો હોય છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન આ તફાવતોને ધ્યાનમાં રાખીને તેમના વ્યક્તિત્વ, રસ અને રુચિ, મનોવલણો તેમજ વિવિધ લક્ષણોને ધ્યાનમાં રાખીને શિક્ષણ આપવાની પ્રક્રિયા કરે છે.

- 2) અધ્યેતાને નવીન જ્ઞાન આપવાના હેતુસર મનોવૈજ્ઞાનિક પુરાવા અને નિપુણતા મેળવવા માટેની શૈક્ષણિક સામગ્રીની પસંદગી અ મહત્વનો મુદ્દો બની રહે છે. અહીં હલ કરવામાં આવી રહેલી સમસ્યાઓ ક્યારેય ન સમાપ્ત થતા અને હંમેશા ચર્ચાસ્પદ પ્રશ્નનો જવાબ આપવા માટે રચાયેલ છે: "શું શું શીખવવું એ જ્ઞાન હોવું જરૂરી છે?" આ શૈક્ષણિક સામગ્રીની સામગ્રી અને વોલ્યુમ, શૈક્ષણિક શાખાઓની પસંદગીના જટિલ મુદ્દાઓ છે. ધારો કે આધુનિક શાળામાં તર્કશાસ્ત્ર અને લેટિનનો અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે (જેમ કે અગાઉ વ્યાયામશાળાઓમાં)? ભૂગોળ માટે કેટલો અભ્યાસ સમય ફાળવવો જોઈએ અને તેના કયા વિભાગો શીખવવા જોઈએ? પ્રથમથી 11મા ધોરણ સુધી રશિયન અથવા અન્ય ભાષાનો કોર્સ વૈચારિક અને તાર્કિક રીતે કેવી રીતે બનાવવો? આવા પ્રશ્નોના કોઈ અસ્પષ્ટ, સાર્વત્રિક અને ખાતરીપૂર્વકના જવાબો નથી. દરેક વસ્તુ સંસ્કૃતિના સ્તર, સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓ, રાજ્યની શૈક્ષણિક વિચારધારા અને નીતિ પર આધારિત છે. એક વ્યાવસાયિક ડ્રાઇવર, ઉદાહરણ તરીકે, લેન્સલેટની નર્વસ સિસ્ટમની રચના વિશે વ્યવહારિક રીતે જ્ઞાનની જરૂર નથી. પરંતુ શા માટે કોઈ વ્યક્તિ, વ્યક્તિગત, નાગરિક તરીકે સમાન ડ્રાઇવરને જાણવા માટે શું જરૂરી છે અને શું જરૂરી નથી તે નક્કી કરવાનો કોઈને "ટોચ પર" અધિકાર છે? શાળા લોકોને માત્ર કામ માટે જ નહીં, પરંતુ સમગ્ર જીવન માટે તૈયાર કરવા માટે બનાવવામાં આવી છે. વધુમાં, દરેક વ્યક્તિને માત્ર પસંદગી કરવાનો જ નહીં, પણ વ્યવસાયમાં સભાન, ક્યારેક જરૂરી ફેરફાર કરવાનો પણ અધિકાર છે. આ કરવા માટે, તેણે પૂરતા પ્રમાણમાં વ્યાપક અને વ્યાપક રીતે શિક્ષિત હોવું આવશ્યક છે. નહિતર, સામૂહિક શિક્ષણ સામાજિક રીતે અન્યાયી, ઢાંકપિછોડો જાતિ અને તેથી અમાનવીય બની શકે છે. "દરેકને અને બધું શીખવવું" અશક્ય (અને જરૂરી નથી) છે, પરંતુ વ્યક્તિગત વિકાસની પ્રક્રિયા શીખવવામાં શક્ય તેટલું યોગદાન આપવું એકદમ જરૂરી છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન અધ્યેતાને અણી જરૂરિયાત મુજબ જીવનમાં આગળ વધવા માટેના વિવિધ સ્ત્રોતોના માધ્યમથી ઉપયોગી જ્ઞાન પૂરું પાડવામાં મદદરૂપ થાય છે.
- 3) ત્રીજું મનોવૈજ્ઞાનિક અને શિક્ષણશાસ્ત્રનું કાર્ય સૌથી વધુ લોકપ્રિય પ્રશ્નનો જવાબ આપવાનું છે: "કેવી રીતે શીખવવું અને શિક્ષિત કરવું?" વિકાસ અને મનોવૈજ્ઞાનિક પરીક્ષણમાં, શિક્ષણશાસ્ત્રની પદ્ધતિઓ, તકનીકો અને શિક્ષણ અને ઉછેરની સર્વગ્રાહી તકનીકોની ચકાસણી. એવું કહી શકાય કે મોટાભાગના શિક્ષણશાસ્ત્રીય અને મનોવૈજ્ઞાનિક-શિક્ષણશાસ્ત્રના સંશોધનનો હેતુ આવી પદ્ધતિસરની સમસ્યાઓ અને શિક્ષણ, તાલીમ અને ઉછેરની પ્રક્રિયાઓના પ્રશ્નોના ચોક્કસ હેતુ છે.
- 4) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું ચોથું કાર્ય છે શિક્ષકની માનસિકતા, વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિ અને વ્યક્તિત્વનો અભ્યાસ. આ માનવ શિક્ષણના સમગ્ર ક્ષેત્રના સ્થાનિક, મૂળભૂત રીતે મહત્વપૂર્ણ વ્યક્તિલક્ષી પ્રશ્નનો જવાબ છે: "WHO શીખવે છે (શિક્ષિત કરે છે, શિક્ષિત કરે છે)?" અહીં ઉભી થયેલી સમસ્યાઓ સમાન રીતે સામાજિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક છે. શું કોઈ શિક્ષક બનવા માંગે છે? શિક્ષકની વ્યક્તિગત મનોવૈજ્ઞાનિક લાક્ષણિકતાઓ અને વ્યાવસાયિક રીતે નોંધપાત્ર જરૂરી ગુણો શું છે, તેની સામાજિક-મનોવૈજ્ઞાનિક અને ભૌતિક સ્થિતિ કુશળતા અને સ્વ-અનુભૂતિ (વ્યવસાયિક અને વ્યક્તિગત) સુધારવા માટેની ઉદ્દેશ્ય અને વ્યક્તિલક્ષી તકો શું છે? એના વિશેનો અભ્યાસ કરીને શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ સંદર્ભમાં અધ્યેતાલક્ષી શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય કરે છે.
- 5) શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનું પાંચમું, પરંતુ સૈધ્ધાંતિક રીતે કેન્દ્રિય, પ્રારંભિક કાર્ય એ સભાન રચના અને રચના સાથે સંબંધિત સૈધ્ધાંતિક અને વ્યવહારિક મુદ્દાઓના વિકાસમાં ભાગીદારી છે. અધ્યેતાને સમાજોપયોગી બનાવવા માટે સમાજ દ્વારા નક્કી કરવામાં આવે છે કે શેના માટે અધ્યેતાને શિક્ષણ આપવું જોઈએ અને કયા માપદંડોને આધારે શિક્ષણ આપવું જોઈએ તે અન્વયે વ્યક્તિ આ પ્રશ્નને તેના પોતાના, વ્યક્તિલક્ષીમાં પરિવર્તિત કરે છે: "શા માટે હું એક શિક્ષણ?" વિગતવાર, સ્પષ્ટ રીતે ઘડાયેલ ધ્યેય-સેટિંગ વિના, કોઈ નિયંત્રિત શૈક્ષણિક પ્રક્રિયા, આગાહી અને ચકાસણી, અને પરિણામનું મૂલ્યાંકન અશક્ય છે. મુખ્ય મહત્વપૂર્ણ, અર્થપૂર્ણ અને નૈતિક પ્રશ્ન માટે મનોવૈજ્ઞાનિક રીતે તર્કબદ્ધ જવાબોની જરૂર છે: "શા માટે

શિક્ષિત કરવું ?". આ શિક્ષણ પ્રણાલી શા માટે અને કોના માટે અસ્તિત્વમાં છે? વ્યક્તિ માટે જ્ઞાન, શીખેલા વર્તનનાં સ્વરૂપો શું બની શકે છે કે શું હોવું જોઈએ? તેઓએ વ્યક્તિ પોતે, તેના વલણ અને મંતવ્યો કેવી રીતે બદલ્યાં છે? વિશ્વ, પોતાની જાત પર? કેવા પ્રકારની વ્યક્તિ (અને માત્ર સામાજિક રીતે જરૂરી વ્યાવસાયિક જ નહીં, એક સંકુચિતલક્ષી કારીગર) સમાજ શૈક્ષણિક પ્રક્રિયાના "આઉટપુટ" પર બનાવવાની અપેક્ષા રાખે છે? તે સ્પષ્ટ છે કે આવા શૈક્ષણિક મુદ્દાઓ મનોવિજ્ઞાનના વિષયના અવકાશની બહાર જાય છે, પરંતુ તેના "સહભાગી" અને ઘણીવાર અગ્રણી ભાગીદારી વિના પણ, તેઓ સક્ષમ રીતે ઉકેલી શકાતા નથી. ઓછામાં ઓછું, કહેવાતા માનવ પરિબલની મહત્તમ વિચારણા જરૂરી છે, "માનવ સંબંધો" ની જાણીતી વિચારધારાની રચનામાં વ્યવહારુ અમલીકરણ જરૂરી છે. ઉપરોક્ત અનુસાર માનવસંબંધોનું ધ્યેય અને એકબીજા વચ્ચેના માનવસંબંધોની ખીલવાની અંગેના શિક્ષણ અંગેની સરુઆતની કક્ષાએ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે તેમજ અસરકારક કાર્ય કરે છે.

❖ ઉપસંહાર

આમ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનો ઊંડાણપૂર્વકનો અભ્યાસ કરતા જણાય કે શિક્ષણની આ શાખા અ અધ્યેતાને ધ્યાનમાં રાખીને પોતાનું કાર્ય કરે છે. સમગ્ર રીતે જોતા શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ જન્મથી લઈને વૃદ્ધાવસ્થા સુધીના માનવજીવનને લગતી તમામ બાબતોના વિકાસ માટે મહત્વની ભૂમિકા ભજવે છે. જે અધ્યેતાને પોતાની ક્ષમતા અનુસાર એની રસ અને રુચિ મુજબ વિવિધ અધ્યયન પદ્ધતિઓ અને પ્રયુક્તિઓના માધ્યમથી અધ્યેતાનો સર્વાંગી વિકાસ થાય તે મુજબનું શિક્ષણ આપતી શિક્ષણની એક શાખા છે. એક વિજ્ઞાન છે અને એક વિષય તરીકે કામ કરે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન એ વિદ્યાર્થીના વર્તનમાં પરિવર્તન લાવવામાં એક મહત્વનું પરિબલ અને આધુનિક સમય માટે એક આવકાર્ય શિક્ષણપ્રણાલી છે. જે વર્તમાન વિદ્યાર્થીઓ માટે અસરકારક ભૂમિકા ધરાવે છે.

સંદર્ભસૂચી

1. દેસાઈ, એચ.જી. અને દેસાઈ, કે.જી. (1992). **મનોવિજ્ઞાન પરિભાષા અને વિભાવના**. (પ્રથમ આવૃત્તિ). અમદાવાદ :યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.
2. દોંગા , ન.શં. (2010). **શિક્ષણનું મનોવિજ્ઞાન**. (બીજી આવૃત્તિ). અમદાવાદ: મૌર્ય ગ્રાફિક્સ.
3. ભગવતસિંહજી (2007). **ગુજરાતી ભાષાનો જ્ઞાનકોષ-ભગવદગોમંડલ ભાગ-9મો**. (દ્વિતીય આવૃત્તિ).રાજકોટ: પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા.લિ.લાલ ચેમ્બર્સ, ગુજરાત રાજ્ય.
4. ભટ્ટ, દે.સી. અને પટેલ, અ.ડી.(1989). **શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાન**. (પાંચમી આવૃત્તિ). અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.
5. બારૈયા, વાઘજીભાઈ વી.(2021). **મનોવિજ્ઞાનનું અધ્યાપન**. (દ્વિતીય આવૃત્તિ) અમદાવાદ: ડૉ. બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી, ગુજરાત રાજ્ય